

דרך אפרתה

ביטאון המכללה האקדמית לחינוך
אפרתה

טו

על החינוך

עורכת
סיגלית רוזמרין

הוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה
ירושלים, תשע"ח (2018)

עריכה לשונית

אריאל סמואל

חנה פורטגנג

אנגלית

שולמית ברמן

מזכירת המערכת

שולמית זמיר

ISSN: 0793-6397

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

מס' טל': 02-6717744; מס' פקס: 02-6738660

דוא"ל: efrata@emef.ac.il

תוכן העניינים

5	פתח דבר	
	“זעמך כולם צדיקים” לדרכו החינוכית של	חנן יצחקי
7	‘בעל הטורים’ – רבנו יעקב בן הרא”ש	
	מגמות בהנחלת הזיכרון הקיבוצי שבמלחמת	תרצה פריש
17	עמלק בישראל במדבר לאורך הדורות	
	שתי דרכים דיזקטיות להבנת התמורות	דוד שניאור
	במשמעות המונח ‘ארץ זבת חלב ודבש’	
35	לפי פשוטו של מקרא	
	אלוהו הנביא – קווים לדמותו	אלי קון וזלמן
49		אייזנשטוק
	ילדות ומשפחה בספרות הילדים החרדית	אסתר מלחי
69	לגיל הרך: רצף ותמורה	
	השפעת הניגון על אוירת הלכידות	נעמי שפירא
111	החברתית בכיתה	
	הקשר בין הזמינות הרגשית של האם לבעיות	יערה שילה ויאן סרדצה
131	התנהגות של הילד	
	השתנות מדדי היצירתיות של ילדים וציוריהם	רבקה ליפשיץ,
	במעבר מהגן לכיתה א’	פנינה קליין (ז”ל)
151		ואסתר עדייפה
	הוראה לתלמידים לקווי קשב בכיתה	הדס דוויק
169	הרגילה	
	אפשר לחשוב אחרת? עידוד חשיבה	אורית הוד-שמר
177	יצירתית אצל סטודנטיות להוראת הגיל הרך	
XXXIX	עידוד דמיון ורגש בלמידה של ילדים	קרן איגן
	הגדרת התפתחות רוחנית אצל ילדים בגיל	דבורה שיין
V	הרך: אתגר מחקרי	

רשימת המשתתפים בחוברת

Faculty of Education

Simon Fraser University

Burnaby, B.C. Canada, V5A 1S6

פרופ' קרן איגן

מכללת אפרתה

זלמן אייזנשטוק

מכללת הרצוג

הדס דוויק

המכללה האקדמית ע"ש קיי,

ד"ר אורית הודשער

המכללה האקדמית בית ברל

מכללת אפרתה

ד"ר חנן יצחקי

המכללה האקדמית הרצוג,

ד"ר רבקה ליפשיץ

ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת אריאל

מכללה ירושלים

ד"ר אסתר מלחי

האוניברסיטה העברית

יאן סרדצה

ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בראילן

פרופ' אסתר עדייפה

מכללת שאנן

ד"ר תרצה פריש

מכללת אפרתה

ד"ר אלי קון

ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בראילן

פרופ' פנינה קליין (ז"ל)

Champlain College in Burlington VT.

ד"ר דבורה שיין

מכללת אפרתה

יערה שילה

מכללת שאנן

ד"ר דוד שניאור

מדרשה לנשים, בראילן

נעמי שפירא

“ועמך כולם צדיקים” לדרכו החינוכית של ‘בעל הטורים’ – רבנו יעקב בן הרא”ש חנן יצחקי

מבוא

דבר מפליא הוא שבספרות המחקר כמעט שלא נכתב על רבנו יעקב ‘בעל הטורים’ (לקמן: הטור), שספרו משמש בסיס להלכה הרווחת עד ימינו כפי שהיא משתקפת ב’שולחן ערוך’ של רבי יוסף קארו. עבודה מקפת רצינית אחת כתב גלינסקי,¹ ונוספו עליה מאמרים מספר פרי עטו² וכן מאמרים ספורים של חוקרים אחרים המתרכזים בכל מיני נושאים: בקורות חיי משפחתו ובעריכתו את כתבי אביו הרא”ש,³ בעבודת הקודיפיקציה שלו,⁴ בתפוצת ספריו בכל תפוצות ישראל ובקבלתם⁵ וכן בכתבי היד ובשינויים בדפוס הטורים שנתגלגלו לידינו.⁶

כמעט שאין מי שניתח את דרכו ההלכתית של הטור ואת פסיקותיו;⁷ ממי הושפע, מה הנחה אותו בפסיקתו והאם סלל דרך חדשה בפסיקותיו, כפי שניתחו את דרכו של אביו בפסקיו ובתשובותיו.

במאמר זה אנסה להראות קו פסיקה ברור העובר כחוט השני בחלקו הראשון של ‘אורח חיים’; השפעה ברורה של אדם אחד על פסיקת הטור (ורבים וטובים כבר עמדו

1. גלינסקי, תשנ”ט.

2. למשל גלינסקי, תש”ס, עמ’ תשס-תשעז; גלינסקי, תשס”ג, עמ’ תשפד-תתא; גלינסקי, תשס”ד, עמ’ 25-45; גלינסקי, 2006, עמ’ 3-23.

3. למשל פריימן, תש”ם; תאשמע, תשנ”א, עמ’ 75-94.

4. למשל אורבך, 1980, עמ’ א-יד.

5. ממאמריו של גלינסקי, ראו הערה 2.

6. למשל בן דוד, תשכ”ו, עמ’ 62-67; בן דוד תשכ”ח, עמ’ 114-118; אופנברג, 1969, עמ’ 96-112; גלצר, 1994, עמ’ 6-9;

7. גלינסקי בעבודתו המצוינת אכן נוגע בכך, אך הוא עוסק בענייני הרקע ההיסטורי, במבנה הספר, בצורך שלו להיות שונה מ’משנה תורה’ לרמב”ם ועוד, ונוגע מעט מאוד בניתוח ההלכה שהטור פוסק.

על כך לפניי), והסתכלות חדשה על המטרה שרצה הטור להשיג בכתבו ספר זה. גלינסקי טען כי חלק 'אורח חיים' נכתב לבעלי בתים היכולים ללמוד בכוחות עצמם וכן לרבנים ולדרשנים המחנכים את הקהילה: "ר"י לפיכך חילק את חיבורו לארבעה ספרים שונים, הראשון, אורח חיים, נועד לרב המקומי בתוקף תפקידו כאחראי על חינוך העם וכן ליהודים מן השורה שיכלו ללמוד בכוחות עצמם".⁸ אך בדרכו של גלינסקי, שחילק את 'אורח חיים' לשלושה חלקים,⁹ ואדון רק בחלק הראשון, 'סדר היום'. ברצוני להראות שיש לטור בפסיקותיו מגמה נוספת, עמוקה יותר, ושדרכו שונה משל הפוסקים שקדמו לו.

דוגמאות לפסיקות המיוחדות של הטור באורח חיים חלק א

במקרים מסוימים פסק הטור כנגד הפוסקים המפורסמים מהדורות שלפניו – הרי"ף, הרמב"ם, ואף כנגד פסקי אביו, הרא"ש – ואביא שלוש דוגמאות (מתוך רבות).

1. בסימן ב פוסק הטור בעניין קשירת שרוכי הנעליים:

וכשינעול מנעליו ינעול של ימין תחלה ולא יקשרנו ואח"כ ינעול של שמאל ויקשרנו ויחזור ויקשור של ימין דא"ר יוחנן כתפילין כך מנעלין מה תפילין בשמאל אף מנעל נעל של שמאל תחלה ותניא בברייתא נעל של ימין תחלה הלכך לצאת ידי שניהם נעל של ימין תחלה וקושר של שמאל תחלה.

סוגיה זו מצויה בתלמוד הבבלי:

דאמר רבי יוחנן: כתפילין כך מנעלין. מה תפילין בשמאל, אף מנעלין בשמאל. מיתבי: כשהוא נעל – נעל של ימין ואחר כך נעל של שמאל! אמר רב יוסף: השתא דתניא הכי, ואמר רבי יוחנן הכי, דעבד הכי – עבד, ודעבד הכי – עבד.¹⁰ אמר ליה אביי: דילמא רבי יוחנן הא מתניתא לא הוה שמיע ליה? ואי הוה שמיע ליה – הוה הדר ביה. ואי נמי שמיע ליה, וקסבר:

8. גלינסקי, תשנ"ט, עמ' 14 במבוא, ובהרחבה בעמ' 156-158.

9. ראו גלינסקי, תשנ"ט, עמ' 171.

10. לשאלה כיצד ייתכן שרבי יוחנן האמורא חולק על ברייתא, כבר תוספות שם מתייחסים לבעיה בטענם שרבי יוחנן והברייתא אינם חולקים כלל. התוספות גם מביאים בכתובות ח ע"א ד"ה רב תנא הוא ופליג "...ומיהו איכא נמי ר' יוחנן שהיה תנא", כלומר הוא יכול לחלוק על ברייתא. אצל אלבק, תשכ"ט יש דוגמאות רבות לברייתות של אמוראים, ובייחוד דוגמאות של רבי יוחנן הדוחה ברייתות רבות שהציעו לפניו, ראו שם, עמ' 30-31, 34.

אין הלכה כאותה משנה. אמר רב נחמן בר יצחק: ירא שמים יוצא ידי שתיהן, ומנו – מר בריה דרבנא. היכי עביד? סיים דימיניה ולא קטר, וסיים דשמאליה וקטר, והדר קטר דימיניה. אמר רב אשי, חזינא לרב כהנא דלא קפיד (בבלי, שבת סא ע"א).

בפסקה זו שבבבלי יש חמש דעות:

- א. רבי יוחנן: צריך לנעול קודם כול את נעל שמאל, כמו שמניחים תפילין על יד שמאל.
- ב. ברייתא: קודם נועלים את נעל ימין ואחר כך את נעל שמאל.
- ג. רב יוסף: אפשר לעשות כך ואפשר לעשות כך.
- ד. רב נחמן בר יצחק: ירא שמים יוצא ידי שניהם (דעת רבי יוחנן ודעת הברייתא) – נועל את ימין ואינו קושר, נועל את שמאל וקושר אותה, חוזר וקושר את ימין.
- ה. רב אשי: מעיד שראה את רב כהנא שלא הקפיד בנושא זה.

מתוך חמש הדעות המובאות בסוגיה זו בחר הטור להביא בפשטות כהוראה הלכה למעשה בתחילת דבריו את הדעה הרביעית, של רב נחמן בר יצחק, והוא משנה את מילות הסוגיה: "ירא שמים יוצא ידי שניהם", למילים: "הלכך, לצאת ידי שניהם" – כלומר אין הוא טוען שזו הלכה ליראי שמים בלבד אלא מביא הלכה זו בפשטות, לכל אדם הקורא את ספרו!

מעניין ששום פוסק לפניו לא פסק כמוהו. כבר רבי יוסף קארו, בפירושו 'בית יוסף', מעיר שם:

ורבינו כתב כדבר נחמן בר יצחק דאמר ירא שמים יוצא ידי שתיהן אבל הפוסקים השמיטו דין זה ונראה לי שהטעם משום דסבירא להו דהלכה כרב יוסף דאמר דעבד הכי עבד ודעבד הכי עבד מדאמר רב אשי חזינא לרב כהנא דלא קפיד ומשמע דרב אשי נמי כרב כהנא סבירא ליה וכיון דבתראה הוא כותיה נקטינן (בית יוסף על הטור, סימן ב, ד"ה וכשינעול מנעליו).

מחבר 'בית יוסף' ציין כי הרמב"ם, הרי"ף ואף הרא"ש אבי הטור לא הזכירו כלל הלכה זו (!) מאחר שפסקו כרב יוסף או כרב אשי, משום שהוא בתראה, ולכן אין צורך להקפיד בעניין זה כלל.

לעומתם הטור עצמו נתן לקוראיו הוראה כללית (ומחייבת) לקיים את דברי המחמיר ביותר, שהתלמוד מתאר אותו כירא שמים היוצא ידי חובת כל הדעות. לדעת הטור זו הוראה מחייבת לכול, ולא רק ליראי שמיים.

2. דוגמה נוספת נוכל להביא מדבריו בתחילת סימן ב:

וימהר לקום בזריזות ולא ילבש מיושב אלא יקח חלוקו ויכניס בו ראשו וזרועותיו בעודנו שוכב ונמצא כשיקום שהוא מכוסה כמו שהיה מתפאר רבי יוסי מעולם לא ראו קורות ביתי שפת חלוקי ואל יאמר הנני בחדרי חדרים מי יודעני ומי רואני כי הקב"ה מלא כל העולם כבודו אשר לפניו חשיכה כאורה.

גם סוגיה זו נדונה בתלמוד הבבלי:

אמר רבי יוסי: מימי לא נסתכלתי במילה שלי. איני? והאמרו ליה לרבי: מאי טעמא קראו לך רבינו הקדוש? אמר להו: מימי לא נסתכלתי במילה שלי. – ברבי מילתא אחריתי הוה ביה – שלא הכניס ידו תחת אבנטו. ואמר רבי יוסי: מימי לא ראו קורות ביתי אימרי חלוקי. ואמר רבי יוסי: מימי לא עברתי על דברי חברי. יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חברי עלה לדוכן – אני עולה. ואמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי (בבלי, שבת קיח ע"ב).

כפי שנוכל לראות מן ההקשר בסוגיה, רבי יוסי התפאר שלא הסתכל במילה שלו, שלא ראו קורות ביתו את אמרי חלוקו, שלא עבר על דברי חבריו וכיוצא באלה. האם אפשר לומר שזו הוראה הלכתית לרבים? הרי התלמוד שם מנסה להשוות בין דרגתו של רבי יוסי לדרגת רבנו הקדוש! האם זוהי ההלכה לכולם?

אכן, הפוסקים שקדמו לטור לא הביאו את דברי רבי יוסי להלכה, כנראה מפני שסברו שזו דרך התנהגות רק לאנשים מיוחדים הרוצים להתנהג בקדושה יתרה, אך הטור פוסק זאת כהוראה מחייבת לכולם!

3. דוגמה אחרת היא בעניין הקינוח בשירותים:

בבבלי בברכות סב ע"א מובא שרבי עקיבא למד מרבי יהושע ש"אין מקנחין בימין אלא בשמאל", והתלמוד מביא לכך טעמים מספר. ב'קיצור פסקי הרא"ש' (שכתב הטור), לא הוזכר מאמר זה, ואילו הרמב"ם הביא זאת בהלכות דעות כהלכות המופנות לתלמידי חכמים בלבד ולא לכלל העם: "צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמן... ולא יקנח

בימין" (רמב"ם, הלכות דעות פרק ה, הלכה ו). לעומתם הטור בסימן ג הביא זאת כהלכה פשוטה ומחייבת לכולם: "ויקנח ביד שמאל ולא בימין!"

פסקים נוספים של הטור בחלק הראשון של 'אורח חיים' אכן מובאים בספרות ההלכה, אך רק כהוראה לתלמיד חכם, ואילו הטור פוסק אותם כהלכה מחייבת ואינו מחלק בין תלמידי חכמים לכלל העם: הילוך בקומה זקופה, כיסוי הראש, דיני צניעות בבית הכיסא ועוד. בכל אלו פסק הרמב"ם שזו הלכה לתלמידי חכמים בלבד,¹¹ ואילו הטור הביא אותם כהלכה כללית, ללא חילוק בין תלמידי החכמים לפשוטי העם.

לסיכום, אנו רואים הלכות רבות שהטור לא הלך בהן בעקבות הפוסקים המפורסמים שלפניו ואף לא בעקבות פסקי אביו, אלא פסק אחרת מהם. פסיקותיו בכל המקרים הללו מחמירות יותר, ומביעות את העמדה הזהירה והקיצונית בשמירת המצוות – הפסיקה המובאת בתלמוד ובפוסקים כמופנית ליחידי סגולה מובאת בטור כהלכה מחייבת וכללית לכל העם.

עתה ננסה לרדת לשורשי המגמה הזו בפסיקות הטור.

השפעת רבנו יונה החסיד על פסיקות הטור¹²

רבי יוסף קארו ורבי יואל סירקיש כבר הראו שפסקים רבים של הטור לקוחים מתוך 'ספר היראה' של רבי יונה החסיד מגירונדי,¹³ וגם החוקרים מציינים זאת.¹⁴ גם שלושת הפוסקים שהבאנו לקוחים מתוך 'ספר היראה':

11. הלכות דעות, פרק ה הלכות ו-ח.

12. ראו גלינסקי, תשנ"ט, עמ' 175-180, שהראה שם את השפעת 'ספר היראה' על כתבים ספרדיים רבים באותה תקופה, אך שם הזכיר בעיקר את ההוראות שכל מעשיך יהיו לשם שמים וכיו"ב, כלומר כהמלצה לרוצים להדר בקיום המצוות ולא כהוראה מחייבת, ואילו דרכו של מאמר זה היא לעסוק בהוראות ההלכתיות עצמן.

13. כאן בסימן ב מעיר הב"ח כי "כל מילי דחסידות שכתב רבינו בסימן זה הוא מספר היראה", ומעניין שהב"ח מגדיר הלכות אלו כדברי חסידות ולא כמחייבות לכולם.

14. ב'פתח דבר' בתחילת עבודת הדוקטורט שלו ציין גלינסקי כי הדמיון בין 'ספר היראה' ובין הפרקים הראשונים של הטור דרָבְנו אֶתוֹ לכתוב את העבודה, ראו שם.

אל יעמוד ערום ממיטתו אף מיושב, כמו שהיה מתפאר ר' יוסי ז"ל מימי לא ראו קורות ביתי אמר¹⁵ חלוקי, אך יקח חלוקו וכניס בו ראשו וזרועיו ואז בקומו יהיה מכוסה. ואל יאמר הנני בחדרי חדרים בבית אפל מי רואני ומי (וידעני) [וידעני] כי מלא כל הארץ כבוד, לפניו כחשכה כאורה... וינעול מנעליו של ימין תחילה ואחר כך של שמאל. ויקשר של שמאל ואחר כך של ימין, כמו שאמרו רבותינו ירא השם יצא את כולם לקיים דברי המשנה ודברי רבי יוחנן כתפיליו כך מנעליו מה תפילין בשמאל אף מנעליו בשמאל...

ויקנח בשמאל אבל לא בימין. מפני שמראה בה טעמי תורה ואוכל בה.¹⁶

ברור לחלוטין שהטור העתיק זאת מ'ספר היראה'. מה ראה רבי יעקב לפסוק שלא כמו אביו הרא"ש, כרמב"ם וכר"ף ולהעדיף על פניהם את דברי רבנו יונה?

חסידות אשכנז והשפעתה על רבנו יונה

במאה ה'12 נתהוותה, בעיקר בגרמניה, תופעה של חבורות נבדלות אשר הטיפו לחיי טהרה ופרישות ושאפו להיבדל מיתר היהודים בקיצוניותם ובדבקותם בחיי תורה ומצוות. חבורות אלו הן חסידי אשכנז, והכתבים המרכזיים שלהם כוללים את 'ספר חסידים' של רבי יהודה החסיד, ו'ספר הרוקח' של רבי אליעזר מוורמייזא. יש מחלוקת בין החוקרים האם הנהגות אלו וספרים אלה נתפסו כמופנים ליחידים בלבד, ונוצרה תנועה מצומצמת ביותר של חסידי אשכנז (אף על פי שהשפעותיה חרגו מאוד מהתחום המצומצם של אותה התקופה), או שתנועה זו נתפסה כרצון להפוך לתנועה עממית, והנהגות אלו מופנות לכלל העם ונובעות מהרצון לשפר את רמתו הרוחנית ואת דרך ההמונים ביראת שמים.¹⁷

ספרות דומה לזו נראתה אצל חכמי ספרד במאה ה'13. אמנם אין היא מטיפה לחיי היבדלות ופרישות, אך היא נתפסת כמופנית לאנשי מעלה הרוצים לחיות חיי מוסר

15. בדפוסים אחרים מופיע שפת חלוקי, גירונדי, תשמ"ח. ראו שם בהקדמה על כתבי היד והדפוסים של 'ספר היראה'.

16. גירונדי, תש"ג, עמ' 3-4.

17. על מחלוקת זו ראו בהקדמתו של מרקוס, תשמ"ז, עמ' 16-17, שהביא את דעתו של שמחוני: "אין זו תנועה עממית שהתפשטה בקרב העם... היא היתה רק שאיפה אישית, שרוב הציבור לא היה יכול להיות נזקק אליה. היא לא כיוונה את פניה כלפי הציבור הגדול", ולעומתו את דעתו של בער: "מספרו (של ר' יהודה החסיד) יוצא ברור שהוא וחבריו ותלמידיו קמו והלכו, כדי להפיץ את תורתם ברבים. רק מי שמתנכר לתורתם המעשית... יוכל להגיד שאין כאן תנועה עממית, אלא רק שאיפה אישית".

נעלים יותר, חיי הקפדה במצוות וביראת שמים.¹⁸ בספרים אלה אנו מוצאים למשל את 'ארחות חיים' של הרא"ש, את 'ספר היראה' (או 'חיי עולם') של רבנו יונה מגירונדי (שאף הוא נקרא רבנו יונה החסיד),¹⁹ את 'ארחות צדיקים', שנכתב במאות ה'14 וה'15 בידי מחבר עלום שם,²⁰ ועוד.

על שורת הקבלות מספר היראה אל 'ספר חסידים' כבר הצביע בריל,²¹ וגם תאשמע עמד על ההשפעות הברורות שהושפע רבנו יונה החסיד מחסידות אשכנז.²² בצעירותו למד רבינו יונה בישיבת איוורא הצרפתית, המושפעת ברוחה מתורת חסידות אשכנז, וכן הושפע מרבי משה מקוצי (הסמ"ג) ומכל מיני דרשנים שעברו בספרד והטיפו לחיי חסידות ופרישות ברוח חסידות אשכנז הקדומה. מגמת השפעה זו ניכרת היטב בכתביו: 'שערי תשובה', 'ספר היראה' וגם בפירושי תלמידי רבנו יונה למסכת ברכות.²³

דרכו החינוכית של הטור

כפי שראינו לעיל, הטור פסק במקומות רבים כמו רבנו יונה החסיד, בשונה מדעת הפוסקים שהיו מקובלים בזמנו – הרי"ף והרמב"ם – ואף בשונה מפסקי אביו, הרא"ש. אנו רואים שבחלק הליטורגי תפס הטור גישה הלכתית מחמירה, בהשפעתו הברורה של 'ספר היראה'.

עד עתה כל ספר מהסוגה הזו כלל עצות והנהגות מיוחדות שנתפסו כמופנות ליחיד סגולה, כך גם 'ספר חסידים', וגם 'ספר היראה' – ולו רק מהעובדה הפשוטה שמחבריהם נקראו חסידים – כלומר אנשים שרמתם הרוחנית נעלה יותר מרמת שאר העם.

18. ספרות מוסר מסוג אחר הייתה כבר במאה ה'11 אצל רבנו בחיי אבן פקודה ב'חובות הלבבות' ואצל רבי שלמה אבן גבירול ב'תיקון מידות הנפש'. ההבדל העיקרי הוא שבספרות זו פונים בעיקר למטרת תיקון המידות, ואילו בספרות חסידות אשכנז וב'ספר היראה' של רבנו יונה מזכירים גם הנהגות ומעשי פרישות והבדלות שאינם מצויים ב'חובות הלבבות' ודומיו.

19. על כתיב היד השונים ועל הופעת הספר 'חיי עולם' ללא ציון שם המתברר עוד לפני פרסומו כספר היראה ראו ריצ'לר, תש"ם, עמ' 51-55; קנרפוגל, 1994, עמ' 91-96; גלינסקי, תשנ"ט, עמ' 153 הערה 36, ובעיקר עמ' 175 הערה 141.

20. לשאלה מתי נכתב ספר זה ראו וולף, תשנ"ב-תשנ"ג, עמ' 321-322.

21. בריל, 1883, עמ' 83-87.

22. תאשמע, תשס"ד, עמ' 109-148. הופיע לראשונה בתאשמע, תשמ"ח, עמ' 165-194.

23. שם, עמ' 110-127.

אפשר להבין שהטור ניסה לעשות מיזם מסוג אחר; הוא ניסה לחנך את כל העם ולהעלותו לדרגת חסידים! את כל ההנהגות הן של רבנו יונה החסיד, שהתקבלו רק אצל מתי מעט שרצו לעלות ביראת שמים, ניסה הטור להנחיל לכל העם כדרך רגילה וממוצעת בעבודת ה' ולא כדרך ליחידים בלבד!²⁴

סיכום

הטור ניסה ליצור משהו חדש לגמרי – לשלב את ההנהגות החסידיות עם הנורמות ההלכתיות שהיו מקובלות על הפוסקים 'הנורמטיביים' ועל העם, וכך להעלות את דרגת כל העם לדרגת חסידים. הוא כתב ספר הלכה המופנה לכלל העם ולרבנים, אך פסיקותיו מושפעות מאוד מהנהגות החסידיות האשכנזיות. כדי להעביר זאת לכלל העם לא כתב הנהגות אלו כספר הנהגות נפרד, כי אז הן לא היו מונחלות לכלל העם, אלא שילב אותן בספר הלכה גדול ומסודר היטב כדי שהנהגות הללו יוטבעו בתודעה הדתית של העם.

ההיסטוריה הוכיחה שמגמת הטור אכן צלחה. כיום בבתי ספר דתיים רבים לומדים כיצד לקשור נעליים בסדר שהביא הטור, משום שהשולחן ערוך פסק כך בעקבותיו. גם הצניעות בזמן לבישת הבגדים ובהנהגות בית הכיסא הן מההוראות ההלכתיות שכל ילד וילדה דתיים לומדים בבית הספר, משום שכך פסק השולחן ערוך בעקבות הטור,²⁵ ובעקבותיו כל ספרי הקיצורים.²⁶

24. ראינו לעיל את חילוקי הדעות בין החוקרים, האם ניסו חסידי אשכנז להפיץ את תורתם כהנחיות לכל העם או שתפסו את עצמם כתנועה אליטיסטית המיועדת ליחיד סגולה. לכל החוקרים ברור שמבחינה מעשית בתקופתם רק יחיד סגולה קיבלו עליהם דרך התנהגות זו (וראו הקדמתו של מרקוס, תשמ"ז). כאן שונה הטור בזה שניסה להחדיר תורות אלו במסווה של ספר הלכה, ואכן הנהגות רבות מהן אכן נכנסו לפנתאון ההלכה עד ימינו בעקבות דברי הטור.

25. כל שלוש הדוגמאות שהובאו לעיל נפסקו להלכה בפשטות בידי רבי יוסף קארו בשולחן ערוך.
26. לדוגמה אצטט מתוך גאנצפריד, תרפ"ה: "כתיב: 'הוצנע לכת עם אלהיך' לפיכך צריך האדם להיות צנוע בכל אורחותיו. ולכן כשלוּבש או פושט את חלוקו או שאר בגד שעל בשרו, ידקדק מאוד שלא לגלות את גופו, אלא ילבישו ויפשיטו כשהוא שוכב על משכבו מכוסה..." (סימן ג סעיף א); "...לעולם יקדים של ימין לשל שמאל. ואך לענין קשירה, השמאל חשוב יותר, מפני שקושרין עליו את התפילין. ולכן כשצריך לקשור, יקשור של שמאל תחלה, כגון מנעלים שיש בהם קשירה – נועל של ימין ואינו קושרו, ונועל את של שמאל וקושרו, ואחר כך קושר של ימין, וכן בשאר בגדים" (שם, סעיף ד).

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- A. K. Offenber, 'The First Printed Book Produced at Constantinople ("Arba'ah Turim", 1493)', *Studia Rosenthaliana* 3 (1969), pp. 6–112. אופנברג, 1969
- א"א אורבך, 'מדרכי הקודיפיקציה – על ס' הטורים לר' יעקב ברבי אשר', **דברי האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות** 46-47 (1980), עמ' א-יד. אורבך, 1980
- ח' אלבק, **מבוא לתלמודים**, תל אביב תשכ"ט. אלבק, תשכ"ט
- ד' בן דוד, 'השמטות ושינויי דפוס בספרי הטור שלנו', **הדרום** כב (תשכ"ו), עמ' 62-67; **הדרום** כו (תשכ"ח), עמ' 114-118. בן דוד, תשכ"ו-תשכ"ח
- Brüll, N., 'Zur Geschichte der jüdisch-ethischen Literatur des Mittelalters,' *Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur* 5-6 (1883), pp. 71–93. בריל, 1883
- י' גירונדי, 'ספר היראה', בתוך: **ארבעה ספרי מוסר**, ניו יורק תש"ג. גירונדי, תש"ג
- י' גירונדי, **ספר היראה לר' יונה החסיד עם הגהות רבינו משה נגרין**, בולטימור תשמ"ח. גירונדי, תשמ"ח
- ש' גאנצפריד, **קיצור שלחן ערוך**, פרנקפורט תרפ"ה. גאנצפריד, תרפ"ה
- י"ד גלינסקי, **ארבעה טורים והספרות ההלכתית של ספרד במאה ה'14: אספקטים היסטוריים, ספרותיים והלכתיים**, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בראילן תשנ"ט. גלינסקי, תשנ"ט
- י"ד גלינסקי, 'מהדורות ספר הטור לרבינו יעקב בן אשר: עיון בהלכות פסח וסוכה דרך כתבי היד של ספר טור אורח חיים', **ישורון** ז (תש"ס), עמ' תשס-תשעז. גלינסקי, תש"ס
- י"ד גלינסקי, 'על תפוצת הטורים בספרד בדור הגירוש ועל קיצור לא ידוע לטור חושן משפט', **ישורון** יב (תשס"ג), עמ' תשפד-תתא. גלינסקי, תשס"ג
- י"ד גלינסקי, "זכנה זה החכם יותר מכלם שהכל למדו מספריו": על תפוצת ארבעה טורים לר' יעקב בן הרא"ש מזמן כתיבתו ועד לסוף המאה ה'15', **סידרא** יט (תשס"ד), עמ' 25-45. גלינסקי, תשס"ד

- Y.D. Galinski, 'Ashkenazim in Sefarad: The Rosh and the Tur on the Codification of Jewish Law', *Jewish Law Annual* 16 (2006), pp. 3–23. גלינסקי, 2006
- M. Glatzer, "'Tur Yoreh De'ah" by R. Jacob ben Asher, Ferrara [1477] : About its Printer and Year of Printing', *Books & People* 8 (1994), Pp. 6–9. גלצר, 1994
- ג' וולף, 'מתי התחבר ספר ארחות צדיקים', **קרית ספר** סד [א] (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 321-322. וולף, תשנ"ב-תשנ"ג
- א' מרקוס, **דת וחברה במשנתם של חסידי אשכנז**, ירושלים תשמ"ז. מרקוס, תשמ"ז
- א"ח פריימן, **הרא"ש רבנו אשר ב"ר יחיאל וצאצאיו – חייהם ופועלם**, ירושלים תש"ם. פריימן, תש"ם
- Kanarfogel, E., 'Rabbinic Figures in Castilian Kabbalistic Pseudepigraphy', *JJTP* 3, 1 (1994), pp. 77–109. קרנפוגל, 1994
- ב' ריצ'לר, 'על כתבי היד של ספר היראה המיוחס לרבינו יונה גירונדי', **עלי ספר** ח (תש"ם), עמ' 51-55. ריצ'לר, תש"ם
- י"מ תא-שמע, **גלות אחר גולה**, ירושלים תשמ"ח. תא-שמע, תשמ"ח
- י"מ תא-שמע, 'רבנו אשר ובנו ר' יעקב בעל הטורים: בין אשכנז לספרד', **פעמים** 46-47 (תשנ"א), עמ' 75-91. תא-שמע, תשנ"א
- י"מ תא-שמע, 'חסידות אשכנז בספרד: רבנו יונה גירונדי – האיש ופועלו', **כנסת מחקרים**, כרך ב, ירושלים תשס"ד, עמ' 109-148. תא-שמע, תשס"ד

Contents

	Opening Remarks	5
Chanan Yitzchaki	"And all thy Saints": About the educational path of "ba'al Ha'Turim"- Rabbi Yaakov ben Rabbi Asher	7
Tirza Frish	Purposes in Transmitting the Collective Memory in the Amalekite War Against the Israelites in the Wilderness Through the Generations	17
David Shneor	Two Didactical Ways for Understanding the Changes in the Meaning of the Term 'Land of Milk and Honey' according to the biblical text	35
Eli Kohn	The Many Faces of Elijah The Prophet	49
Zalman Eisenstock		49
Ester Malchi	Haredi Children's Literature: Tradition vs. Change	69
Naomi Shapira	The Influence of Melody on the Atmosphere of Social Connection in the Classroom	111
Yaara Shilo	A Mother's Emotional Availability and Her Child's Behavior	131
Yan Serdtse		131
Rivka Lifshitz	Changes in Measurements of Creativity and Drawings of Children During the Transition from Kindergarten to First Grade	151
Pnina Klein (z"l)		151
Esther Adi-Japha		151
Hadas Dueck	Teaching Students with Attention Deficit in the Regular Classroom	169
Orit Hod-Shemer	Can You Think Differently? Promoting Creative Thinking of Pre-Service Preschool Teachers	177
Kieran Egan	Engaging Children's Imaginations and Emotions in Learning	XXXIX
Deborah Schein	Defining Spiritual Development in Young Children: A Research Challenge	V

Style Editors

Ariel Samuel
Channah Fortgang

English:

Shulamit Berman

Managing editor

Shlomit Zamir

ISSN: 0793-6397

©

All Rights Reserved

Efrata College Press

17 Ben Yefuneh Street, POB 10263, Jerusalem 9110201 ISRAEL

Tel: 972-2-671-7744 Fax: 972-2-673-8660

<http://www.emef.ac.il> Efrata@emef.ac.il

DERECH EFRATA

The Efrata Teachers College Yearbook

15

Editor:
Sigalit Rosmarin

Efrata College Press
Jerusalem, 2018